

ВІДГУК

офіційного опонента, доктора історичних наук

ВИРСЬКОГО ДМИТРА СТАНІСЛАВОВИЧА

на дисертаційну роботу

САРИЧЕВА Вячеслава Дмитровича

«РОЗВИТОК СУДНОБУДУВАННЯ ЗАПОРОЗЬКОГО КОЗАЦТВА В

XVI – XVIII СТ.»,

подану до захисту на здобуття наукового ступеня доктора філософії

за спеціальністю 032 – історія і археологія,

галузь знань 03 – Гуманітарні науки.

Матеріальна культура українського Раннього Модерну досі потерпає від надмірної фрагментарності у її представленні. Так, протягом модерних часів XIX-XX ст. втрачено чимало старосвітських пам'яток, але «не все так погано» – сучасна археологія здатна суттєво покращити рівень наших знань про ранньомодерне минуле. Та й архівна ранньомодерника все ще зовсім не вичерпана.

Причому, у світі Раннього Модерну з його морською ерою Великих географічних відкриттів судноплавство – то, безперечно, «культова» тема. До того ж в Україні вона пов'язана з феноменом козацтва – віссю її історії ранньомодерного часу.

Отже, вибір теми дослідження та його актуальність – не викликають жодних сумнівів. Не бачу необхідності навіть у тезі автора (з блоку «актуальність дослідження») про те, що «тактику москітного флоту» правильніше «тактикою козацького флоту» називати (с. 16). Тут, гадаю, трохи «перебір» (у стилі «Россия – родина слонів») – не лише козаки у ранньомодерному світі майстерно воювали на човнах.

Викликає певні застереження і визначення «Територіальних меж дослідження» (с. 17). Вони виглядають дещо штучно. Так ось, я сумніваюся, що

«Нижнє-Середнє Подніпров'я» хоч якось помітно відмежовувалося від іншого Подніпров'я (в плані суднобудівної традиції).

Щодо завдань роботи, то мені пасувало б і зацікавлення, так би мовити, «екологічними рамками» дослідження (адже, про це є і авторські матеріали у підрозділі 2.1.1). Мова ось про час навігації, маршрути, логістику, доступні природні матеріали і технології. А також про ймовірний вплив кліматичних змін на досліджуваний феномен.

Блок «Наукової новизни дослідження» досить характерний у плані зловживання автором сциєнтистською лексикою (т. зв. наукообразієм *a la* 1970-1980-і роки). Власне, це загальний «ухил» у викладі матеріалу по всьому тексту роботи, котрий, місцями, виглядає надміру схоластично (коли більше заплутується, чим прояснюється; або коли «б'ють по великих площах», аби влучити у щось доволі скромного розміру). Утім, автор тут не самотній – це доволі поширена серед сучасних вітчизняних науковців практика.

Розділ 1 «Історіографія, джерельна база та методи дослідження» дисертант починає з огляду історіографії. Він відкривається з доволі спірного твердження, що тема про XVI – XVIII ст. «потребує розгляду масиву наукової літератури починаючи з XVIII ст.» (с. 21). Теза, що до XVIII ст. науки не існує нав'язується модерністами – як на мене, цілком безпідставно (думка, що Модерн від Домодерна відділений «ровом з крокодилами» взагалі дуже кумедна, але досі має шанувальників).

Гадаю, що уявлення про історичне явище починають формуватися невдовзі після його явлення на арені історії. І козацьке судноплавство зацікавило істориків дуже швидко. Витискання їх творчості у штучну графу «нарративні джерела» я вважаю хибним підходом (формат «від історіографії» має кращі пояснювальні властивості).

Отже, розпочати історіографічний огляд з твору «Краткий опис козацького малоросійського народу» П. І. Симоновського (1765 р.) – це «авторський волюнтаризм». Але дисертант не перший, хто його практикує.

Штучно, але також не першим, автор звужує історіографічну традицію до рамки історіографія з теренів Російської імперії та її спадкоємців. Власне, йдеться лише про українських і російських істориків (є, щоправда, невелика вставка «сучасної польської історіографії» на с. 30-31). Відсутність рамки-формату світової історіографії проблеми, ясна річ, зовсім не «плюс» дослідження.

Власне, і вибірки доробку конкретних істориків мають суттєві перспективи розширення репрезентативності. Ось, для наочності, моє ім'я згадане автором за «першим підходом» до теми Кременчуцької верфі 1787-1791 рр. (за давньою статтею 2005 р.), а не за останнім представленням цього сюжету (у монографії про Кременчук 1764-1796 рр., виданій 2018 р.).

Наступний підрозділ «Джерельна база дослідження» показує, що автор доволі «творчо» підходить до хронологічних меж своєї роботи. Бо починає він з джерел X ст. Для мене потреба залучення свідчень києворуської доби для розкриття теми XVI – XVIII ст. не очевидна – це ще одне «волюнтаристське» рішення дисертанта (себто його «вибір», а не умова розкриття теми).

Щодо джерел XVI – XVII ст. маю зауважити, що запис «М. Литвин» (с. 43 і далі) неприйнятний. Михалон Литвин – це псевдонім, де «Литвин» не прізвище (як ви знаєте, «князь Я. Мудрий» то традиційний «студентський» ляпсус). Згадка «М. Бельського» (с. 43 і далі) також не коректна – твір на який посилається дисертант написаний сином Мартина Бельського – Йоахимом (так, з використанням матеріалів батька, але їх там не так щоб дуже багато і, насправді, те що мало б цікавити дисертанта написане власне Йоахимом).

Зрештою, я вже говорив про своє несприйняття спроб представити історіографічну традицію під ярликом «нарративні джерела». Дисертант своїм текстом яскраво ілюструє вади такого підходу – ті нарративи стають «острівцями», які нічого не знають один про одного і є ніби випадковими «фотографіями», а не свідомо конструйованою оповіддю (елементи «накопичення знання», таким чином, ігноруються).

Справді цікаві у дисертанта підбірки зображувальних і матеріальних джерел (с. 47-53). Тут є і матеріали, які «уводяться в науковий обіг». Дійсно – це «окраса» дисертації.

Підрозділ «Методи дослідження» написаний стереотипно для такого роду «кваліфікаційних робіт». Я вже не раз проголошував незгоду з цим схоластичним підходом. Бо за нормальною науковою логікою методологічний блок дисертації покликаний продемонструвати загальнофілософську (концептуальну) підготовку дослідника – натомість щораз виходить якійсь стандартний набір «принципів» і «методів» (які я бачив ледь не у кожній дисертації протягом кількох десятиліть і тут дисертант точно нічим не гірший). Власне, у випадку цієї дисертації можна було б чекати акценту представлення археологічних методик та теоретичного арсеналу т. зв. спеціальних історичних дисциплін.

Розділ 2 «Суднобудування в процесі освоєння Нижнього Подніпров'я, Приазов'я та Північного Причорномор'я до кінця XVII ст.» починається з підрозділу-впровадження до теми – 2.1. «Суднобудування та адаптація до природних та військово-політичних умов» (пункти 2.1.1. «Складові розвитку козацького суднобудування», 2.1.2. «Розвиток судноплавної інфраструктури в козацьку добу», 2.1.3. «Походження та особливості основних суден козацької доби»). Зрозуміло, що до «впровадження» додавати різні опції можна без кінця і тут також є місце проявам авторського волюнтаризму, але своєї мети підрозділ загалом досягає.

Підрозділ 2.2. «Еволюція козацького човна у XVI-XVII ст.» розпочинає пункт 2.2.1. «Етимологія терміну 'чайка'». Дисертант ретельно зібрав різні історичні свідчення зі згадкою чайок та зауважив, що ця назва застосовувалася до вельми різноформатних човнів. Датування повідомлення Сарницького 1572 р. (с. 98), ймовірно технічна помилка (мав би бути 1577 р.).

Гадаю, при наведенні поширеності терміну чайка-шайка у різних народів корисно акцентувати староіталійську етимологію – від *saica*, *saicca*, *saico*. Адже, італійська за ранньомодерних часів більш-менш лінгва-франка моряків Чорного

та Середземного морів, тому саме це могло стати причиною численності клонувань. Автор згадує Дортеллі д'Асколі, але не зупиняється на його порівнянні козацької чайки та чорноморського фуркату (яке може свідчити на користь тенденції 1620-х – 1630-х років робити більші за розмірами морські чайки). Власне, ця тенденція, як на мене, і зробила суднобудування ознакою Запоріжжя – менші судна легко було пригнати з «волості» (вище по Дніпру) і навіть на Порогах їх вантажили на вози (або на колісні пари від возів) і так транспортували. А ось з більшими морськими суднами треба було б організувати повноцінний волок, що значно складніше (тому мало сенс привезти за Пороги лише деревину та майстра-дуботовка).

Останній пункт розділу – 2.2.2. «Етапи технічного розвитку козацької чайки». Дисертант наводить тут численні документовані факти про козацькі човни (серед них і практично незасвоєні вітчизняною науковою традицією). Але цікаве свідчення Лясоти з 1594 р. про надання на Запоріжжі йому (з пошани) «турецького сандалу» пропускає – а як на мене, це свідчення, що трофейні морські судна на той час визнавалися найкращими бойовими одиницями запорізької флотилії. Не згадане і знане свідчення 1601 р. Лавріна Пясочинського про те, що морської справи річників-запорожців навчили грецькі моряки-перекинчики з турецького флоту. Згадавши про «польські чайки» 1635 р., автор пропускає можливість зауважити, що можливість використання балтійських морських технологій – це тема знайома ще з 1560-х рр. (коли королю Сигізмунду-Августу пропонували ужити його балтійських корсарів-фрайбітерів для навчання дніпрових козаків, аби вони йому і чорноморські володіння у турків відбили). Можна також згадати було (за Дортеллі д'Асколі або за да Луккою) про турецьку практику будувати судна для свого флоту в кримській Балаклаві силами екіпажів галер (з використанням гребців-невільників). Гадаю, таким способом не один запорожець «причастився» досвіду турецьких технологій суднобудування.

Розділ 3 «Традиції та інновації козацького суднобудування XVIII ст.» найбільш інформаційно насичена частина дисертаційної роботи. Його відкриває

підрозділ 3.1. «Новий етап розвитку суднобудування» присвячений історії «одержавлення» традиційних практик. Причому, у фокусі лише військове суднобудування – про рибальські човни, пороми чи «лодейні» млини мови у тексті немає.

Підрозділ 3.2. «‘Запорозькі човни’ Чорноморського козацтва» оповідає про найкраще документований сюжет з кінця XVIII ст. Тут, гадаю, можна було трохи детальніше зупинитися на «запорізьких технологіях» (як ось «соляні дуби» згадані на с. 135 та 147, «торби з вовною на фальшборті» як захист від мушкетних куль с. 142-143). А загалом, особливу цікавість у цьому підрозділі мають матеріали архіву з Миколаїва.

Підрозділ 3.3. «Класифікація та хронологія існування козацької чайки» в принципі виходить за межі «розділу про XVIII ст.». Він радше підсумковий щодо усього матеріалу XVI-XVIII ст. – тому його можна було б і вивести за структурні межі цього розділу. Міркування автора цікаві, хоча про вичерпність цієї теми говорити поки що зарано (власне, вичерпність для рівня дисертації доктора філософії радше виняток).

Висновки до дисертації загалом коректні і виважені. Хоча подекуди рівень узагальнення надмірний. Ось зокрема (див. висновок № 1, с. 173) розчиняти у російсько-польській історіографічній парі литовську і білоруську історіографії може і не варто.

«Список використаних джерел та літератури» оформлений належним чином. «Додатки» цікаві і доречні. Вони не мають того «декоративного» присмаку, що, власне, не рідко можна зустріти у кандидатських (=доктор філософії) дисертаційних роботах.

У тексті трапляються технічні помилки. Утім, таких, котрі впливали б на смисл викладу практично немає.

У цілому ж висловлені зауваження та побажання не впливають на позитивну загальну оцінку рецензованої роботи. Одержані автором результати і висновки є обґрунтованими і мають певне наукове значення, оскільки в сукупності вирішують важливе наукове завдання, суттєве для української

історичної науки, – комплексно (хоча поки і не вичерпно) реконструюють процес козацького суднобудування XVI-XVIII ст.

Вважаю, що дисертаційна праця «Розвиток суднобудування запорозького козацтва в XVI – XVIII ст.» являє собою цілісне, завершене наукове дослідження, відповідає спеціальності 032 Історія і археологія (галузь 03 Гуманітарні науки) та вимогам Порядку підготовки здобувачів вищої освіти ступеня доктора філософії та доктора наук у вищих навчальних закладах (наукових установах), затвердженого постановою Кабінету Міністрів України № 261 від 23 березня 2016 р. (зі змінами і доповненнями згідно з постановою Кабінету Міністрів України № 283 від 3 квітня 2019 р., Порядку проведення експерименту з присудження ступеня доктора філософії, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України № 167 від 6 березня 2019 р., а Саричев Вячеслав Дмитрович заслуговує на присудження йому наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 032 – історія і археологія.

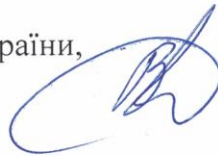
Офіційний опонент

провідний науковий співробітник

відділу української історіографії

Інституту історії України НАН України,

доктор історичних наук

Д. С. Вирський

Вирський Д.С.
СЕКРЕТАР

